

Юрій Пілюков,

кандидат юридичних наук, старший викладач
кафедри кримінального права та процесу
юридичного факультету Тернопільського
національного економічного університету,
провідний фахівець з наукової роботи
Тернопільського НДЕКЦ МВС України

СИСТЕМА ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ОЗНАК ПОЧЕРКУ, МОЖЛИВОСТІ ЇЇ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРИ ПРОВЕДЕННІ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПІДПИСІВ

Досліджено історичні аспекти формування та розвитку системи ідентифікаційних ознак почерку, існуючу сучасну систему загальних та окремих ознак почерку, а також можливості її удосконалення при проведенні почеркознавчої експертизи підписів.

Ключові слова: загальні, окремі ознаки, система, удосконалення, почерк, підпис.

Пілюков Ю. А.

Система идентификационных признаков почерка, возможности ее усовершенствования при проведении почерковедческой экспертизы подписей.

Исследовано исторические аспекты формирования и развития системы идентификационных признаков почерка, существующую современную систему общих и отдельных признаков почерка, а также возможности ее усовершенствования при проведении почерковедческой экспертизы подписей.

Ключевые слова: общие, отдельные признаки, система, усовершенствование, почерк, подпись.

Pilyukov Y.

System of identification characteristics, possibilities for improving it in conducting a performance examination of signatures

In this work historical aspects of the formation and development of the system of identifying signs of handwriting, the existing modern system of general and separate signs of handwriting, as well as the possibilities of its improvement during the conducting of the handwritten examination of signatures are researched.

Keywords: general, separate signs, system, improvement, handwriting, signature.

Постановка проблеми. Почеркознавча експертиза завжди була однією з ключових у процесі доказування при розслідуванні кримінальних проваджень, розгляді кримінальних та цивільних справ у суді. В процесі розслідування доволі часто постає питання щодо встановлення почеркознавчого дослідження за допомогою спеціальних знань особи, яка виконала рукописний текст чи підпис на документі, або на іншому носії.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю постійного вдосконалення методики почеркознавчих досліджень, в тому числі при проведенні досліджень підписів.

Метою дослідження є аналіз процесу формування та розвитку системи ідентифікаційних ознак почерку як однієї зі складових методики почеркознавчих досліджень та можливості її удосконалення при проведенні почеркознавчої експертизи підписів.

Виклад основного матеріалу. Над проблемою систематизації ознак почерку працювало чимало видатних криміналістів, які намагалися створити злагоджену єдину систему, що відображала б внутрішні закономірності рухів при письмі та разом з тим була б зручною для практичного використання. Формування вказаної системи відбувалося протягом кількох сторіч.

Серед найбільш відомих вчених, які займалися цією проблематикою були: А. Бертільон, А. Вінберг, Т. Н. Журавльова, Є. Зіцер, А. Єлісеєв, П. Макаренко, Л. Н. Макарова, А. І. Манцветова, М. Матвєєв, З. Меленєвська, Е. Б. Мельникова, О. Оттоленгі, В. Ф. Орлова, С. Д. Павленко, С. Потапов, Т. І. Стрибуль, Н. Терзієв, С. І. Тихенко, В. Б. Федосєєва, Б. І. Шевченко, О. Р. Шляхов та ін.

Історія формування та розвитку системи ідентифікаційних ознак почерку бере свій початок у ХІХ ст., протягом якої була поширена методика так званої каліграфічної експертизи. Фахівці-почеркознавці (каліграфи) не обгрунтовували її будь-якими науковими даними, діяли суто емпірично і не робили спроб

теоретично обґрунтувати свої методи дослідження. В основному така методика полягала в тому, що в почерках порівнювався їх загальний вигляд.

Наступний крок у розвитку почеркознавства був зроблений наприкінці XIX ст. французьким криміналістом А. Бертільоном, який заснував прикметоописову школу. У своїй праці, присвяченій порівнянню почерків, він запропонував провадити ідентифікацію почерків на тій самій основі, на якій провадиться антропометричне ототожнення особи за її прикметами [1].

Методика дослідження почерків А. Бертільона, на відміну від методики каліграфів, вже визначала деякі суттєві ознаки почерку. Однак прикметоописовий метод не досліджував ознаки з достатнім науковим обґрунтуванням, не встановлював закономірності їх утворення, зумовленість їх анатомічних, фізіологічних та психологічних особливостей виконавця рукопису.

Інший вчений-прикметоописувач О. Оттоленгі у своїй праці про експертизу почерків вважав, що дослідження почерків треба провадити за тими самими керівними принципами, як й ідентифікацію особи за словесним портретом, – з виявленням прикмет почерку через їх сигналетичний опис [2].

Різновидом прикметоописового методу є графометрія, яка була методологічно розроблена Е. Локаром. Суть графометрії полягала у прагненні замінити суб'єктивні враження експерта експериментальними даними. Це стало своєрідною «механізацією» експертизи почерку [3].

У подальшому розвиток почеркознавчої експертизи пов'язаний з відомими криміналістами С. Потаповим, Є. Зіцером та А. Вінбергом.

За теорією А. І. Вінберга загальні ознаки висловлюють найбільш загальні риси та властивості, притаманні усім однорідним об'єктам, а окремі ознаки – це найменш повторювані у своїй сукупності конкретно-індивідуальні ознаки, що відокремлюють даний об'єкт з ряду йому подібних за груповою належністю [4].

С. Потапов зазначав, що сучасне письмо являє собою певну систему скоропису, засвоєння якої потребує тривалого тренування. Різниця в умовах, за яких сприймалася й набувала подальшого розвитку техніка письма у окремих осіб, а також індивідуальні відміни фізичних і психічних властивостей, які призводять до того, що в кожного, хто пише, утворюється свій почерк. Ця саме обставина і дає можливість встановити виконавця рукопису [5].

За С. Потаповим та Є. Зіцером дослідження почерку відбувається в порядку вивчення загальних ознак та особливостей, при тому не ізолювано, а в їх взаємному зв'язку та взаємовідношенні зі всією системою рухів у даному почерку.

На їх думку, будова почерку свідчить про певну закономірність рухів, притаманних письму даної особи, тому якщо виявляється різниця у побудові почерку порівнюваних рукописів, це є підставою для висновку про виконання їх різними особами.

Але для визнання тотожності недостатньо встановити, що побудова почерку у різних текстах однакова: індивідуальність визначається сукупністю усіх ознак – як загальних, так і окремих.

З цією метою вивчаються деталі письмових знаків, причому головна увага звертається на рефлекторні рухи, що залишають у штрихах свої сліди попри волю автора та на дрібні звички письма, що не помітні для виконавця, а тому вони стійко зберігаються у почерку за всяких його змін.

Як зазначалося С. Потаповим і Є. Зіцером, необхідний ретельний аналіз штрихів у всіх буквах, для чого треба звертати увагу на початок кожного руху, його продовження та перехід до утворення наступного штриха [6].

У виданих в першій половині XX ст. теоретичних працях відомих криміналістів А. Єлісеєва, А. Вінберга, Н. Терзієва питання судового почеркознавства викладені на основах системи С. Потапова.

Твердження С. Потапова і Є. Зіцера про суть письма і про теоретичні основи графічного дослідження розробляв А. Вінберг, який зазначав, що процес письма залежить від психічних і фізичних властивостей людини.

За А. І. Вінбергом ознаками почерку є:

– виробленість почерку; напрямок руху руки; співвідношення ліній основи письма та верхніх закінчень штрихів; розгін почерку; напруження почерку; співвідношення кутів нахилу основних штрихів; напрямок лінії письма (падіння чи підйом); способи тримання пера (натиск або ширина штрихів) [7].

С. І. Тихенко зазначав, що «теоретичні основи графічної експертизи», розроблені С. Потаповим, Є. Зіцером і потім А. Вінбергом, є з існуючих в цій галузі теорій найправильніші.

Пізніше систему окремих почеркових ознак намагалися створити такі науковці, як О. Р. Шляхов та С. Д. Павленко. Цій проблемі присвячено ряд їх наукових розробок.

На початку 60-х р. минулого століття російськими науковцями А. І. Манцетовою, Е. Б. Мельниковою та В. Ф. Орловою була створена найбільш повна система загальних та окремих почеркових ознак.

Основою для класифікації почеркових ознак, запропонованої А. І. Манцвєтовою та В. Ф. Орловою, є саме розуміння почеркової ознаки. При проведенні почеркознавчих досліджень первинним та основним об'єктом вивчення для експерта є рукопис.

Невід'ємною властивістю почерку є його індивідуальність, а тому характеристики письмово-рухового процесу, що відображені у рукописі, у своєму сполученні утворюють індивідуальний комплекс, тобто сполучення ознак почерку, своєрідне для кожного пишучого [8].

Отже, з огляду на вищевикладене, ідентифікаційною ознакою слід вважати особливість, характеристику письмово-рухової навички, що відображається у рукописі й індивідуалізує у комплексі з іншими особливостями почерку конкретної особи.

На сьогодні у практичній діяльності експертами-почеркознавцями використовується поняття ідентифікаційної ознаки почерку, запропоноване саме В. Ф. Орловою та А. І. Манцвєтовою. У практиці при описанні процесу дослідження експерти спираються в основному на систему ідентифікаційних ознак, яку виклали у своїй праці вказані автори.

Не можна не погодитись із твердженням К. Куріпко, В. Лисенкової, М. Боднар, З. Міленевської, Т. Сукманової, Л. Фраймович, О. Довженко, Л. Грінєнко, які зазначали: «Існуюча система ознак почерку за своєю суттю є якісно-описовою, оскільки вона оперує якісними та напівкількісними характеристиками, в результаті чого структура почеркового об'єкту розкривається в основному на якісному рівні. Дана систематизація ознак почерку – це результат узагальнення багаторічного експертного досвіду, численних експериментальних досліджень та теоретичних розробок. Уся традиційна методика судово-почеркознавчої експертизи побудована на використанні саме якісно-описової загальноприйнятої системи ознак. Ця система у цілому відповідає потребам експертної практики в Україні, оскільки вона є достатньо універсальною з тієї точки зору, що, по-перше, за її допомогою експерт може охарактеризувати усі ознаки почерку, незалежно від ступеню їх єдності, по-друге, ця система дозволяє характеризувати ознаки практично у будь-яких почеркових об'єктах, незалежно від їх виду, обсягу, умов виконання» [9].

Проте, беручи за основу існуючу ідентифікаційну систему ознак почерку, експерти по-різному підходять до визначення та опису як деяких загальних, так і окремих ознак підписів.

Визначення загальних ознак почерку за великою кількістю графічних знаків дозволило виділити групи переважаючих ознак (характерних для більшості знаків при їх великій кількості). Існуюча між почерком та підписами відмінність полягає у тому, що буквені тексти, які надходять для дослідження, на відміну від підписів, значно більші за об'ємом. До складу підписів входить обмежена кількість як букв, так і безбуквених штрихів. Тому їх характеристика неоднорідна і чітко визначити переважні ознаки, характерні для більшості їх складових елементів, не завжди можливо. Г. І. Купельська та В. Л. Кравець слушно зазначають, що загальні ознаки повинні визначатися для підпису загалом [10].

Наприклад, ознаки підписів, які відображають структурні характеристики рухів, часто на практиці визначаються як за середніми, так і за конкретизованими показниками. Так, крім узагальнюючої назви транскрипції підпису, вказується і зв'язність окремих елементів в послідовності їх виконання з врахуванням усіх перерв у руках. Проте конкретизація зв'язності елементів як загальної ознаки не завжди доцільна. Це підтверджується в подальшому при проведенні порівняльного дослідження. Тоді ця нібито одна конкретизована загальна ознака може подаватися вже як одна або декілька окремих ознак – «вид з'єднання рухів», які вказують на виконання послідовних елементів підпису з відривом або без відриву пишучого приладу від матеріалу письма.

Розмір підписів у випадку неоднорідності протяжності рухів при виконанні їх елементів експертами визначається за висотою кожного елемента в послідовності їх виконання. Авторами пропонується визначення цієї загальної ознаки не за висотою окремих елементів, а за максимальною висотою підпису загалом – розміром проекції до вертикалі відрізка, що з'єднує найвищу та найнижчу точки підпису.

Спостерігається також неоднозначність у формулюваннях деяких окремих ознак. Це стосується таких ознак, як «форма рухів при виконанні» та «форма рухів при з'єднанні». Наприклад, дугова форма елемента може характеризуватися як кутаста, або як сполучення дуг різного ступеню кривизни і навпаки. Опис елементів, що характеризують ознаку «напрямок рухів», також викликають у експертів певні складнощі. Так, напрямок будь-якого дугового елемента може бути охарактеризований не тільки як ліво-або правоокружний, але й з уточненням напрямку його окремих фрагментів (початкова частина – вниз направо, заключна – зліва направо і т.п.).

Оскільки система ідентифікаційних ознак почерку не є сталою, існує можливість її подальшого удосконалення з метою адаптації для більш ефективного використання при проведенні почеркознавчої експертизи підписів. Графічні елементи варто розглядати як носії структурно-геометричної інформації, оскільки вони відображають динамічну систему рухів на площині у вигляді множини точок. При цьому можливе розширення

спектру ідентифікаційних ознак за рахунок «особливих» точок на траєкторії почеркових об'єктів (далі – точок). До найбільш вживаних у почеркознавстві можна віднести такі точки: початку та закінчення рухів, з'єднання рухів, перетину рухів та екстремальні точки (екстремуми¹) – верхні, нижні, праві, ліві.

Розміщення будь-якої точки підписів відносно інших об'єктів порівняння є неповторне, а тому вважається індивідуальною ознакою. Проте порядок визначення їх положення в сучасному почеркознавстві регламентовано недостатньо чітко, що може призвести до необгрунтованого або навіть хибного висновку щодо виконавця спірного підпису.

Оскільки підпис відноситься до об'єктів двовимірного простору, положення його точок можливо визначати за своєю системою координат, аналогічно визначенню положення точок в елементарній геометрії. При цьому, як правило, горизонтальною віссю слід вважати лінію підпису – пряму, утворену при з'єднанні нижніх екстремумів першого та останнього рядкових елементів букв та (або) штрихів, або ж пряму проведену через найнижчу (екстремальну) точку підпису, паралельно до лінії розграфлення або нижнього зрізу матеріалу письма. Вертикальною віссю буде один з перпендикулярів, опущений на лінію підпису.

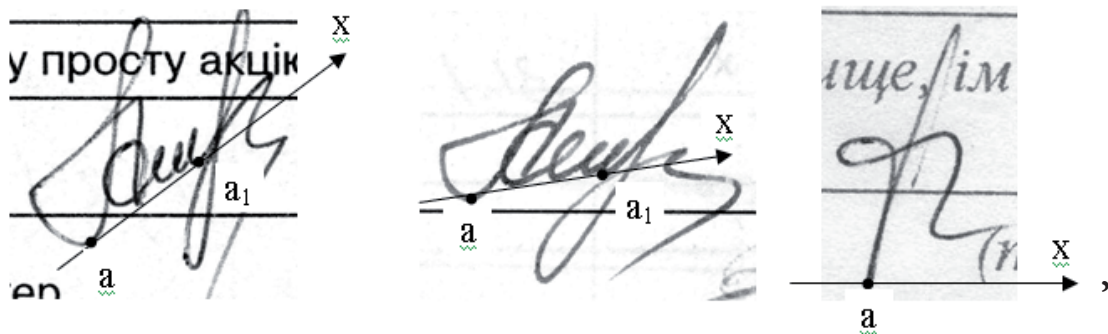

Рис. 1. Визначення лінії підпису

де: a, a_1 – нижні екстремальні точки;
 x – лінія підпису.

Розміщення окремої точки підпису відносно інших об'єктів порівняння як ідентифікаційної ознаки може бути:

- по вертикалі та горизонталі – відносно інших точок, елементів підпису або їх частин;
- по вертикалі – відносно середньої лінії букв або штрихів та відносно лінії підпису;
- по горизонталі, відносно повздовжньої осі овалу або петлі.

Використання точок підписів дає можливість визначити протяжність рухів при виконанні окремих графічних елементів [11, с. 129].

Протяжність рухів по вертикалі – висота визначається за розміром перпендикуляра, опущеного від верхньої екстремальної точки графічного елемента до лінії його основи² (рис. 2).

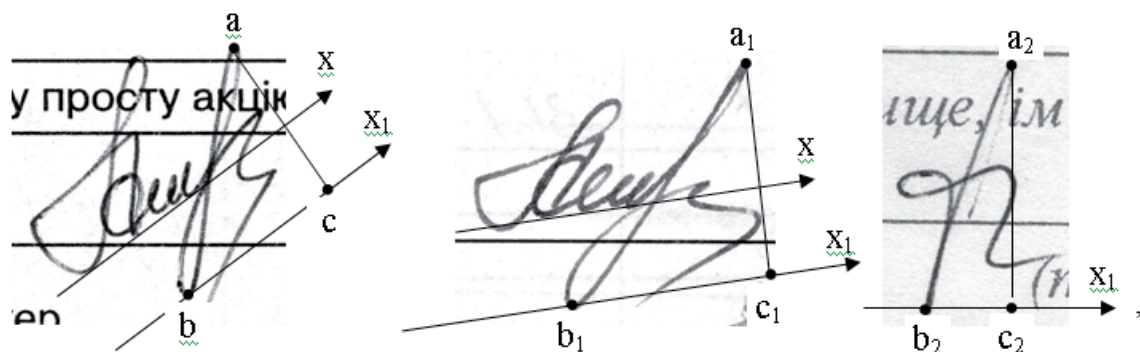

Рис. 2. Визначення протяжності рухів по вертикалі

де: a, a_1, a_2 – верхні екстремальні точки;
 b, b_1, b_2 – нижні екстремальні точки;

¹ Екстремум – крайня (екстремальна) точка на траєкторії почеркових об'єктів (-верхня; -нижня; -права; -ліва).

² Лінія основи окремого графічного елемента – пряма, проведена через його нижню екстремальну точку, паралельно до лінії підпису.

a, a_1, a_2 – протяжність рухів по вертикалі (висота);
 x_1 – лінія основи графічного елемента (паралельна до лінії підпису);
 x – лінія підпису.

Протяжність рухів по горизонталі визначається за розміром проекції відрізка, що з'єднує праву та ліву екстремальні точки графічного елемента на лінію його основи (рис. 3).

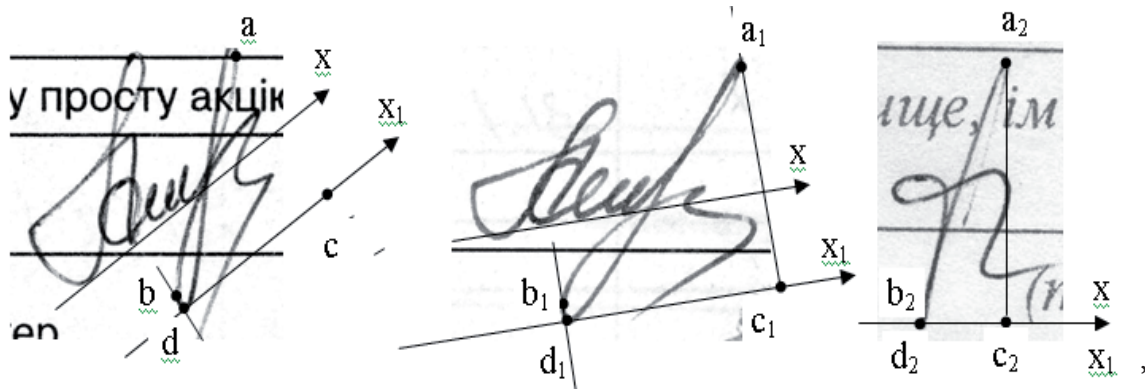

Рис. 3. Визначення протяжності рухів по горизонталі

де: a, a_1, a_2 – праві екстремальні точки;
 b, b_1, b_2 – ліві екстремальні точки;
 d, d_1, d_2 – протяжність рухів по горизонталі;
 x_1 – лінія основи графічного елемента;
 x – лінія підпису.

Таким чином, як показав огляд експертної практики, у висновках судово-почеркознавчих експертиз спостерігається неоднозначний термінологічний підхід та різноманітність формулювань при описанні загальних й окремих ознак підписів. Незважаючи на те, що загальноприйнята система ознак почерку загалом відповідає потребам експертної практики, вона, на думку автора, не є в повній мірі досконалою та потребує певних змін та доповнень для використання при проведенні почеркознавчої експертизи підписів.

Висновки

1. Загальноприйнята система ознак почерку є результатом узагальнення багаторічного досвіду експертів-почеркознавців, численних експериментальних досліджень та теоретичних розробок науковців. Вона загалом відповідає потребам експертної практики в Україні та є універсальною.

2. Підписи та почерк є різновидами рукопису, які близькі за своєю природою, а графічні ознаки підписів традиційно визначаються за існуючою загальноприйнятою системою ознак почерку. Проте між почерком та підписами існує ряд відмінностей, які в окремих випадках унеможливають перенесення способу визначення ідентифікаційних ознак почерку на підписи, тому існуюча система потребує певних змін та доповнень з більш чітким викладенням термінології та формулювань, які відображають зміст загальних та окремих ідентифікаційних ознак підписів, забезпечують їх однозначне тлумачення.

Список використаної літератури

1. Бертильон А. Сравнение почерком и графическая идентификация : моногр / А. Бертильон : Б. м. – 1897.
2. Тихенко С. І. Судово-графічна експертиза рукописних текстів: моногр. / С. І. Тихенко. – К. : Б. м. 1946. – С. 18–66.
3. Локар Э. Руководство по криминалистике: учеб. / Э. Локар – М. : Б. м. 1941. – 452 с.
4. Белкин Р.С. Курс криминалистики: учеб. / Р. С. Белкин – М. : Б. м. 2001. – С. 334–335.
5. Техника и тактика расследования преступлений Криминалистика : учеб. Кн. 1. / Н. Бобров, В. Громов, С. Голунский, Е. Зицер, С. Потапов. – М. : ОГИЗ, 1935. – С. 117–127.
6. Потапов С. М. Введение в криминалистику : моногр. / С. М. Потапов. – М. : Б. м. 1946. – 10 с.
7. Винберг А. И. Криминалистическая экспертиза письма: моногр. / А. И. Винберг. – М. : Б. м. 1940. – С. 52, 59–62.
8. Орлова В. Ф. Основные положения систематизации признаков почерка и описание частных признаков в заключении эксперта: моногр. / В. Ф. Орлова, А. И. Манцвеева, Г. Р. Богачкина. – М. : Б. м. 1964. – С. 59–60.

9. Удосконалена система загальних та окремих ознак почерку: метод. посіб. / К. Куріпко, М. Боднар, З. Міленевська, Т. Сукманова. – К. : 2004. – 92 с.
10. Купельська Г. І. Загальні ознаки та доцільність їх конкретизації на стадії роздільного дослідження почеркознавчої експертизи підписів / Г. І. Купельська, В. Л. Кравець // Криміналістичний вісник – 2016. – № 2 (26). – 103 с.
11. Заблоцький І. Є. Загальні та окремі ознаки, які використовуються при проведенні почеркознавчої експертизи підписів / І. Є. Заблоцький, С. А. Мороз // Криміналістичний вісник. 2015 – № 1 (23). – 125 с.

References

1. Bertilon, A. (1897). *Sravnienie pocherkom i hraficheskaia identifikatsiia* [Handwriting and graphic identification]. N.p.
2. Tikhenko, S. I. (1946). *Sudovo-hrafichna ekspertyza tekstiv* [Forensic examination of handwritten texts]. Kyiv: N.p. [in Ukrainian].
3. Lokar, E. (1941). *Rukovodstvo po kriminalistike* [Criminalistics Guide]. Moskva : N.p., [in Russia].
4. Belkin, R. S. (2001). *Kurs kriminalistiki* [Criminalistics course]. Moskva : N.p. [in Russia].
5. Bobrov, N., Gromov, V., Golunskii, S., Zitser, E. & Potapov, S. (1935). *Tehnika i taktika rassledovaniia prestuplenii* [Techniques and tactics of investigating crimes]. Moskva : OGIZ [in Russia].
6. Potapov, S. M. (1946). *Vvedenie v kriminalistiku* [Introduction to criminology]. Moskva : N.p. [in Russia].
7. Vinberh, A. I. (1940). *Kriminalisticheskaia ekspertiza pisma* [Forensic examination of the letter]. Moskva: N.p. [in Russia].
8. Orlova, V. F., Mantsvetova, A. I. & Bohachkina, H.R. (1964). *Osnovnye polozheniia sistematizatsii priznakov pocherka i opisanie chastnykh priznakov v zaklyuchenii eksperta* [The main provisions of the classification of handwriting features and a description of particular features in the expert]. Moskva: N.p. [in Russia].
9. Kuripko, K., Bodnar, M., Milenevskaia, Z. & Sukmanova, T. (2004). *Ydoskonalena sustema zagalnykh ta okremykh oznak pocherku* [Improved system of general and separate signs of handwriting: methods]. (p. 92). Kyiv: N.p. [in Ukrainian].
10. Kupelska, G. I. & Kravec, V. L. (2016). *Zagalni oznaky ta dotsilnist yih konkretyzatsii na stadii rozdilnogo doslidzhennia pocherkoznavchoi ekspertyzy pidpysiv* [General signs and expediency of their concretization at the stage of separate investigation of the handwritten examination of signatures]. *Kryminalistychnyi visnyk – Criminalistics Forensic Bulletin. Issue 2 (26), p. 103.* [in Ukrainian].
11. Zablotsky, I. E., Moroz, S. A. (2015). *Zahalni ta okremi oznaky, yaki vykorystovuiutsia pry provedenni pocherkoznavchoi ekspertyzy pidpysiv* [Common and separate features used in the handwritten signatures examination], *Kryminalistychnyi visnyk – Criminalistics Forensic Bulletin. Issue 1 (23), p. 125.* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 01.12.2017.